

*Ба Шурои диссертациони 6D.KOA - 004
назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷӯён,
бинои таълимии № 8, синф. 102)*

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи унвонҷӯй Ҷамолиддинов Сухроб Рустамҷонович дар мавзуи «Асосҳои рақобат дар бозори соҳавии иқтисодии миллий (дар мисоли бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон)» барои дарёфти дарҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 5.2.1 – Назарияи иқтисодӣ

1. Мутобиқати мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси: 5.2.1 – Назарияи иқтисодӣ, бандҳои: 1.1. Иқтисоди сиёсӣ: сохтор ва қонуниятҳои рушди муносибатҳои иқтисодӣ; манфиатҳои иқтисодӣ; ташаккул ва амалкарди сохтору институтҳои иқтисодӣ; назарияи бахши хусусӣ дар иқтисодӣ; 1.2. Назарияи микроиқтисод: назарияи талаботи истеъмоли; назарияи ташкили бозорҳо; назарияи рақобат ва танзими зиддиинҳисорӣ; 1.4. Назарияи иқтисодии ниҳодӣ ва таҳаввулотӣ: назарияи таҳаввулоти пешравии иқтисодӣ мувофиқат менамояд.

2. Муҳимияти мавзуи таҳқиқотӣ. Мавзуи диссертатсияи унвонҷӯй Ҷамолиддинов Сухроб Рустамҷонович дар мавзуи «Асосҳои рақобат дар бозори соҳавии иқтисодии миллий (дар мисоли бозори молҳои истеъмолии ҷумҳурии Тоҷикистон)» аз лиҳози назариявӣ, илмӣ ва амалӣ дорои аҳамияти махсус мебошад. Гузариш ба иқтисодии бозории пасоиндустриалӣ ва рушди иқтисодии бозории миллий бе мавҷудияти муҳити солими рақобатӣ ва бозори пурқуввати истеъмоли шуда наметавонад. Марҳилаи муосири рушди иқтисодии бозории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули бозори истеъмоли дар шароити шиддатёбии рақобат бо афзоиши шиддатнокии ҳамкориҳои рақобатии байни субъектҳои иқтисодӣ ҳамроҳанг гардида, дар натиҷа ба шиддат ёфтани талабот нисбат ба нишондиҳандаҳои сифатии молу хизматрасониҳо оварда мерасонад. Бинобар ин масъалаи рақобат ва баланд бардоштани

рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ дар бозори молҳои истеъмоли ба яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иқтисодӣ табдил ёфтааст.

Таҳлили вазъи муосири бозори молҳои истеъмолии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки механизмҳои рақобат ҳанӯз пурра ташаккул наёфтаанд. Монеаҳои воридшавӣ ба бозор, мавҷудияти унсурҳои монополистӣ, норасоии инфрасохтори муосири бозорӣ ва сатҳи пасти инноватсия ба рушди самараноки рақобат монеа эҷод менамоянд. Бо назардошти инҳо таҳқиқи назариявӣ ва амалӣ намудани асосҳои илмии рақобат дар бозори соҳавии иқтисодиёти миллӣ, бо назардошти хусусиятҳои бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорои аҳаммияти баланди илмӣ ва амалӣ мебошад. Натиҷаҳои чунин таҳқиқот метавонанд барои такмили сиёсатҳои давлатӣ дар соҳаи танзими рақобат, рушди бахшҳои истеҳсоли ва тақвияти иқтисодии миллӣ хизмат намоянд. Бинобар ин таҳқиқи назария ва амалияи инкишофи рақобат дар бозори молҳои истеъмоли дар низоми иқтисодиёти бозорӣ муҳимияти мавзӯ ва аҳамияти кори диссертатсиониро муайян мекунад.

3. Дарачаи наवгонии натиҷаҳо дар диссертатсия ва нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд. Таҳлили диссертатсия нишон медиҳад, ки диссертатсияи илмии Ҷамолиддинов Сухроб Рустамҷонович дорои сатҳи кофӣи навоари илмӣ буда, ба истифодаи назария, методология ва амалияи имкониятҳои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии бозори соҳавӣ дар бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Ҳангоми таҳқиқи кор муаллиф бо истифодаи усулҳои иқтисодӣ-оморӣ, муқоиса, таҳлил ва синтез, графикӣ, эконометрикӣ (коррелясионӣ-регрессионӣ), экстраполясионӣ (имтидод) ва дигар усулҳои таҳқиқот бо истифода аз барномаҳои компютерӣ тавонистааст як қатор натиҷаҳои дорои арзиши илмӣ ва амалӣ пешниҳод намояд. Дар зер муҳимтарин нуктаҳои илмӣ ва навгонҳои ба дастмадаи муаллиф ҷамъбаст мешаванд:

1. Дар диссертатсия муносибатҳои рақобатӣ низомбандӣ шуда, дар заминаи он табдил ёфтани рақобати ғайринархӣ тадриҷан ба омили асосии танзимкунанда ва муайянкунандаи самаранокии фаъолияти бозори молҳои истеъмоли асоснок гардидааст. Зарурият ва ҳадафмандии танзими давлатии бозори истеъмоли дар сегменти маҳсулоти озукавории иқтисодиёти ватанӣ исбот ва асосҳои назариявии танзими давлатии рақобат муайян ва асоснок карда шудааст.

2. Дар шароити муносибатҳои рақобатӣ тамоюлотҳои муосир ва хусусиятҳои рушди бозори молҳои истеъмоли муайян карда шудаанд. Аз рӯйи се меъёр бозори ватании молҳои истеъмоли ҷудо карда шудаанд: аз рӯйи муносибати институтсионалӣ; муносибати соҳавӣ; муносибати инфрасохторӣ.

3. Омилҳои зиёди боздоранда ва мусоидаткунандаи шиддатнокии рақобатро дар бозори серсоҳаи молҳои истеъмоли муайян ва асоснок карда шудааст. Ба омилҳои боздоранда мансубанд: хароҷоти баланди молҳои истеъмолии соҳаи кишоварзӣ ва сатҳи пасти даромаднокии соҳа; раванди истеҳсоли молҳо стандартӣ амалӣ мегардад; шумораи зиёди субъектҳои иқтисодӣ дар шакли ғайримарказонидашуда фаъолият мекунанд; имичи тамғаи савдо паст мебошад; стратегияи маркетингӣ вучуд надорад; таъсири давлатии инвеститсионӣ, маъмурӣ, андозӣ, беруниқтисодӣ ба субъектҳо вучуд дорад, ки шиддатнокии рақобатро дар соҳа коҳиш медиҳад. Ба омилҳои мусоидаткунанда мансубанд: афзоиши талабот ба молҳои истеъмоли, музди меҳнати миёна, хароҷоти аҳоли, афзоиши ҳаҷми хизматҳои пулакӣ.

4. Дар рушди бозори молҳои истеъмоли афзалиятҳоро таҳия намуда, пешниҳодҳо оиди баланд бардоштани бартариҳои рақобатӣ асоснок гардидаанд: ташаккули муҳити мусоиди рақобат барои фаъолияти хоҷагидорӣи бизнес-сохторҳо; ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ, ки ба бозор моли хушсифатро пешниҳод мекунанд; ба вучуд овардани инфрасохтори мувофиқ; дар бозори молҳои истеъмоли ҷорӣ намудани навгонҳои технологӣ, ҷараёнҳои инноватсионӣ ва маҳсулотҳои нав.

Навгонҳои пешниҳод кардаи муаллиф дорои хусусияти илмию амалии баланд буда, метавонанд дар баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии фаъолияти субъектҳое, ки моли худро ба бозори молҳои истеъмоли мустақилона ворид мекунанд, истифода шаванд. Натиҷаҳои бадастомадаи муаллиф метавонанд ба такмилдиҳии назарияи таъмини бартариҳои рақобатӣ дар бозори молҳои истеъмоли мусоидат намоянд.

4. Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаю тавсияҳои дар диссертатсия ифодаёфта. Диссертант дар қори диссертатсионӣ истифодаи сарчашмаҳои бозътимод ва муътамад, интиҳоби усулҳои таҳқиқотӣ, эътимоднокии маълумот ва қорқарди омории натиҷаҳои таҳлилиро асоснок кардааст. Муқаррароти илмӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳодгардида дар раванди таҳқиқот пурра исбот ва тасдиқ гардида, хулосаҳо ва тавсияҳо бо асосноккунии воқеӣ ва далелҳои назариявӣ

таҷрибавӣ пешниҳод шудаанд. Ин натиҷаҳо фарогири таҳлили амиқи масъалаҳои таҳқиқшуда буда, барои такмил додани механизми таъмини бартариҳои рақобатӣ дар бозори молҳои истеъмолии Тоҷикистон заминаи илмӣ фароҳам меоранд.

Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки бо мақсади такмил додани механизми таъмини бартариҳои рақобатӣ дар бозори молҳои истеъмоли пешниҳодҳои зерин хеле муҳим аст:

1. Раванди таҳқиқи методологияи рақобат дар илми иқтисодӣ аз принципҳои классикӣ ба равишҳои муосири таҳлили мураккаби институтсионалӣ ва низомии бозор табдил ёфтааст. Рақобат на танҳо ҳамчун воситаи самаранокии иқтисодӣ, балки ҳамчун механизми ташаккули муҳити устувори иқтисодӣ ва инноватсионӣ арзёбӣ мегардад. Дар бозори соҳавӣ рақобат на танҳо аз омилҳои иқтисодӣ, балки аз сиёсати давлатӣ, сохтори ҳуқуқӣ, низоми танзими институтсионалӣ ва фарҳанги иқтисодӣ вобаста буда, таҳқиқи он бо назардошти таъсири мутақобилаи ин омилҳо анҷом дода шудааст.

2. Дар диссертатсия марҳилаҳои муайяни эволютсионии рақобат ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар тури инкишофи таърихии муносибатҳои иқтисодӣ нишон дода шуда, панҷ марҳилаи асосии ташаккули назарияи рақобат муайян карда шудааст. Қайд мегардад, ки таҳаввули назарияи рақобат танҳо бо ташаккули шаклҳои «мусбат» ё «манфӣ»-и он маҳдуд намешавад, балки дар ҳар марҳилаи инкишоф шаклҳои ба вуҷуд меоянд, ки ба талаботи муҳити тағйирёбанда мутобиқ мебошанд. Ин шаклҳои мутобиқшаванда имкон медиҳанд, ки рақобат дар бозори молҳои истеъмоли ҳамчун механизми ташаккули самаранокии иқтисодӣ амал намояд.

3. Таҳлили моҳият ва самтҳои рақобат нишон медиҳад, ки дар илми иқтисодӣ то имрӯз фаҳмиши ягона нисбат ба муносибати байни танзими бозории рақобат ва танзими давлатии рақобат ташаккул наёфтааст. Гурӯҳи аввали муҳақиқон танзими бозорро ҳамчун механизми худтанзимкунандаи иқтисодиёт арзёбӣ намуда, даҳолати давлатро танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ қобили қабул мешуморанд; гурӯҳи дуюм бошад, зарурати иштироки фаъоли давлатро дар ташаккули муҳити рақобатпазир ва таъмини адолати иқтисодӣ таъкид менамоянд.

4. Дар диссертатсия нишон дода мешавад, ки дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди гузариш аз модели аграрӣ-индустриалӣ ба модели индустриалӣ-аграрӣ шакл гирифтааст. Бинобар ин масъалаи ташаккул ва такмили механизми

танзими рақобат тадричан аҳаммияти афзояндаи илмию амалиро касб мекунад. Ин механизм бояд ҳам қувваҳои бозорӣ (механизмҳои худтанзимкунандаи рақобат) ва ҳам мақомоти давлатӣ (омилҳои сиёсати стратегӣ ва институтсионалӣ)-ро дар бар гирад. Танҳо дар сурати ҳамоҳангии ин ду ҷиҳат имконпазир аст, ки иқтисодиёти милли ба тавозуни устувор ва рушди инноватсионӣ ноил гардад.

5. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ дар бозори соҳавии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба интиҳоби модели дурусти стратегияи рақобат диққати муҳим дода шудааст. Ба ақидаи муаллиф стратегияи рақобат дар иқтисодиёти бозорӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин механизмҳои ҳаракатдихандаи рушди иқтисодӣ шинохта шудааст. Бо назардошти ин таҳлил ва арзёбии вазъи воқеии бозори молҳои истеъмолий ба муаллиф имкон дод, ки ду варианти асосии модели стратегияи рақобат пешниҳод карда шаванд. Варианти аввал ба стратегияи хароҷоти оптималӣ асос меёбад ва варианти дуюм бошад, бар пояи стратегияи рақобати тафриқабандии васеъ ва стратегияи «уқёнуси кабуд» асос ёфтааст.

6. Бо мақсади тақмил додани механизми танзими рақобат дар бозори молҳои истеъмолий диссертант таъкид мекунад, ки сатҳи фишори қувваҳои бозорӣ, аз ҷумла таъсири миқёси истеҳсолот, дараҷаи фарқкунии соҳа, навоварӣ ва сатҳи технология, омили доимӣ ва статикӣ набуда, вобаста ба марҳилаи рушди соҳа ва хусусиятҳои сохтории бозор тағйир меёбад. Дар ҳар як марҳилаи инкишофи бозор – аз марҳилаи ташаккули ибтидоӣ то марҳилаи рақобати мукамал ё монополистӣ – қувваҳои рақобат ва тавоноии онҳо шаклу миқёси гуногунро соҳиб мегарданд. Дар натиҷа, стратегияҳои самарабахши рақобат низ бояд мутобиқи ин тағйирот таҳия ва татбиқ карда шаванд.

7. Дар асоси таҳқиқи вазъи бозори молҳои истеъмолий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф таъкид менамояд, ки сохтор ва механизмҳои фаъолияти бозори молҳои истеъмолий ба фазои рақобат нӣёз дорад. Масъалаи таъмини дастрасии истеъмолгарон ба молу хизматҳои босифат ва ҳифзи манфиатҳои истеҳсолкунандагонӣ ватаниро рушди босуръати муносибатҳои бозаргонӣ ва воридшавии фаъолони молҳои хориҷӣ ба бозори дохилӣ мубрам мегардонад. Дар бозори молҳои истеъмолии кишвар рақобат ҳанӯз пурра ташаккул наёфтааст. Бинобар ин дар бозор нишонаҳои монополий ва вобастагӣ аз воридот ҷой доранд. Бо назардошти инҳо таҳияи стратегияи рушди бозори истеъмолий, ки ба рушди рақобати солим ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ нигаронида шудааст, аҳаммияти калидӣ дорад.

8. Дар диссертатсия муаллиф асоснок менамояд, ки дар бозори истеъмолий ҳозира бозор бештар хусусияти олигополӣ дорад, чунки дар он нарх ва ҳаҷми таҳвил зери таъсири таҳвилгарони калони олигополистӣ ташаккул меёбад. Муаммои таносуби таъсиси корхонаҳои нав ва қобилияти устувории онҳо дар фазои рақобат яке аз масъалаҳои калидии рушди иқтисодиёти бозорӣ боқӣ мемонад. Сатҳи баланди хароҷоти ибтидоии вуруд ба бозор, фоидаи паст ва ҳавсмандии нокифояи сармоягузорӣ боис мегардад, ки воридшавии бозингарони нав ба соҳа маҳдуд шавад. Дар чунин муҳит, рақобат шадид буда, ширкатҳои хурду миёна маҷбуранд барои нигоҳ доштани мақеи худ ба шаклҳои ҳамкориҳои стратегӣ рӯй оваранд. Дар ин замина, дар диссертатсия муаллиф исбот намудааст, ки майл ба сӯи «рақобати ҳамкорона» ё «шарикии рақобатӣ» метавонад роҳи самаранокии баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар шароити бозор гардад.

9. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳаҷми воридоти маҳсулот ба бозори молҳои истеъмолий мунтазам афзоиш ёфта, дар баробари ин, истеъмоли дохилии кишвар аз ҳисоби маҳсулоти ватанӣ таъмин намешавад. Дар натиҷа, вобастагии иқтисодиёти миллӣ аз воридоти хориҷӣ, хусусан дар бахши маҳсулоти озуқаворӣ меафзояд. Ин вазъ на танҳо ба тавозуни савдои хориҷӣ, балки ба амнияти иқтисодӣ ва рақобатпазирии миллии кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Дар кор муайян карда шудааст, ки омилҳои ташаккулдиҳандаи муҳити рақобат шароитҳо ва механизмҳои мебошанд, ки фаъолияти бозорро танзим ва самаранокии рақобатро таъмин мекунад.

10. Диссертант дар кор ҷойгиршавии нуқтаҳои савдори молҳои истеъмолий ҳамчун омилҳои муҳимми ташаккули рақобати солим дар бозор ҳисоб мекунад. Дар диссертатсия муайян карда шудааст, ки омилҳои фазоӣ ва логистикӣ дар рушди рақобат нақши калидӣ дошта, ташкили фурӯш бо дарназардошти қишрҳои дорои қобилияти харидории баланд барои рушди бозори рақобатнок аҳамияти хоса дорад.

11. Дар диссертатсия фарқи байни бозорҳои шахрӣ ва деҳотиро муайян карда, таъкид мешавад, ки дар шахрҳо ширкатҳои савдо тавонистаанд тавассути такмил додани сифати мол, дизайн, реклама, хизматрасонии босуръат ва гуногунии номгӯӣ рақобати фаъоли бозорро таъмин намоянд. Дар бозорҳои деҳотӣ ва маҳалҳои дурдаст бо сабабҳои маҳдуд будани номгӯӣ ва сифати пасти хизматрасонӣ, маҳдуд будани имкониятҳои интиҳоб ва дастрасии аҳолии деҳот ба молҳои гуногун кам будани рақобат мушоҳида мегардад. Муаллиф чунин вазъро

ба нокифоягии инфрасохтори савдо, таъмири пасти роҳҳои нақлиёт, масофаи дур аз марказҳои фурӯш ва сатҳи пасти технологияҳои маркетингӣ вобаста медонад.

12. Муаллиф дар бозори молҳои истеъмоли хусусиятҳои сифатии молро яке аз унсурҳои асосии ташаккули афзалиятҳои рақобатии корхонаҳо ҳисоб мекунад. Бинобар ин ҷанбаҳои сифатӣ бояд ҳамчун самти асосии ташаккули рақобати солими бозорӣ арзёбӣ шаванд. Модели стратегии дифференсиатсияи маҳсулот барои бозори молҳои истеъмолии Тоҷикистон таҳия ва пешниҳод гардид, ки он воситаи муассири рақобати ғайринархӣ ба ҳисоб меравад.

13. Диссертант дар қор таъкид мекунад, ки қувваҳои бозорӣ доимӣ нестанд ва вобаста ба марҳилаи рушди соҳа тағйир меёбанд. Вобаста ба ин стратегияҳои рақобатӣ бояд мутобиқшаванда ва уҳдабароёна бошанд, то дар ҳар марҳилаи давраи иқтисодӣ самаранок татбиқ шаванд. Самтҳои асосии рушди муҳити рақобат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба тақмили механизмҳои ҳукуки танзими рақобат, коҳиш додани қудрати бозории субъектҳои монополь, таъмини дастрасии баробар ба инфрасохтор ва захираҳои иқтисодӣ чун омили калидии кам кардани нобаробарии бозорӣ ва рушди рақобати солим, дастгирии давлатии соҳибқории хурду миёна чун воситаи муҳим барои таҳкими рақобат ва афзоиши самаранокии фаъолияти бозор равона гардад.

5. Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки фарогирии 161 номгӯй мебошад, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия ва 6 замиа иборат аст. Қор дар 193 саҳифаи матни компютерӣ баён гашта, 13 ҷадвал, 21 расмро фаро мегирад.

Дар муқаддима муаллиф мубрамияти мавзӯи диссертатсиониро муайян карда, дараҷаи инкишофи он дар адабиёти илмӣ нишон дода шуда, сатҳи таҳқиқоти илмӣ он, мавзӯ ва объекти таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳо, муқаррароти ҷимояшаванда, назоварии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ва мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ инъикос шудааст. Инчунин саҳми шахсии доғталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин сохтор ва ҳаҷми диссертатсия муайян ва нишон дода шудааст.

Дар боби якуми диссертатсия – «Асосҳои назариявии таҳқиқоти муносибатҳои рақобатӣ» асосҳои назариявии инкишофи рақобат дар илми иқтисодӣ, ҷанбаҳои концептуалии танзими давлатии рақобат, баҳои стратегии ташаккули муносибатҳои рақобатпазир дар бозори молҳои истеъмоли мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар диссертатсия таъкид мешавад, ки имрӯзҳо мафҳуми «рақобат» ба ҳаётамон ворид шуда, ба мазмун ва моҳияти он таъсири ҷиддӣ мерасонад. Дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ рақобат зоҳир гардида, раванди бефосилаи рақобатро байни субъектҳои хоҷагидорӣ ифода менамояд. Дар раванди фаъолияти ҳаррӯза ҷомеа бо он рӯ ба рӯ мешавад ва бо назардошти ин ташаккули иқтисодиёти бозории муосир бояд қобилияти рақобаттавноӣ бошад.

Вобаста ба ин дар диссертатсия қайд шудааст, ки рақобат ҳамчун падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ бо табиати иҷтимоии инсон алоқамандии ногузастанӣ дошта, бо истифода аз ин истилоҳ метавон дараҷаи рушди имрӯзаи бозорро ҳам дар кишвар ва ҳам дар соҳаҳои алоҳидаи он арзёбӣ кард. Рақобат ба муносибатҳои бозаргонии ҷомеаи муосир ворид шуда ҳар қадаре, ки мақоми он афзояд, сатҳи рушди соҳаи баландтар мешавад.

Ба ақидаи муаллиф бо мақсади муайян кардани хусусиятҳои моҳияти рақобат, муқаррароти асосӣ ва самтҳои афкори иқтисодиро, ки ба ташаккул ва рушди назарияи рақобат таъсири калон расондаанд, ошкор намуд.

Бо назардошти раванҳои ҷаҳонишавӣ, дар таҳқиқи падидаи рақобат тағйирот дар самт ва афзалиятҳои илмӣ ба амал омаданд, ки дар мадди аввал вазифаҳои муайян, аз ҷумла: таҳлили афзалиятҳои рақобатӣ, ба мавқеи пешсаф баромаданд, ташаккули стратегияҳои пешсафӣ аз рақибон ва ворид шудан ба бозорҳои нав, қарор гирифтаанд. Муаллиф бо назардошти инҳо панҷ марҳилаи ташаккули назарияи рақобатро муайян кардааст, ки дар ин ҷода, аз ҷониби муаллиф саҳми мактаби ватанӣ дар рушди назарияи рақобат муайян карда шудааст.

Дар боби дуюми диссертатсия – «Арзёбии сатҳи рақобат дар сегменти бозори молҳои истеъмоли» - вазъи умумии бозор, рушди рақобат, ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии рақобат дар бозори молҳои истеъмоли таҳлил карда шудаанд.

Дар ин боб муаллиф муайян кардааст, ки рушди бозори молҳои истеъмоли, дар навбати аввал, аз фаъолнокии иқтисодии аҳоли вобаста аст, ки дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти ватанӣ инъикос меёбад. Он дар сатҳи мамлакат бо маҷмуи маҳсулоти дохила ва дар сатҳи минтақаҳо чун

маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ифода мешавад. Ба вазъи рақобат то чӣ андоза таъсир расонидани маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли оварда шудааст, ки истифодаи самараноки захираҳои минтақавиро дар муқоиса бо дигар минтақаҳо инъикос намуда, сатҳи рақобатпазирии иқтисодии онҳоро ифода мекунад. Муайян шуд, ки ҳар қадаре ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли зиёд бошад, ҳамон қадар самаранокии иқтисодиёти минтақа дар муқоиса бо дигар минтақаҳои ҷумҳурии баландтар буда, мавқеи рақобатии он устувор мегардад.

Муаллиф дар кори диссертатсионӣ нишон медиҳад, ки зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ба ғанӣ гардидани бозор бо молҳоро мусоидат намуда гуногунрангии рақобатро зиёд мекунад, зеро дар ин ҳолат ширкатҳо маҷбур мешаванд барои ҷалби харидор аз болои сифат ва нарх кор кунанд. Инчунин баландшавии ҳаҷми истеҳсолот ба пайдо шудани бозингарони нав дар бозор ва зиёд шудани миқдори рақибон мусоидат мекунад, ки дар натиҷаи имкони интиҳоби истеъмолгарон беҳтар мегардад. Коҳиши ночизи маҷмуи маҳсулоти минтақавиро (Хатлон - 0,1%, ш. Душанбе - 2,7%) мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба фаъолияти иқтисодӣ таъсири манфӣ расонида, ба кам шудани имкониятҳои бозор мусоидат мекунад ва ба вазъи рақобат бетаъсир намеронад.

Ба андешаи муаллифи диссертатсия, афзоиши шумораи бозингарон ва объектҳои рақобат, коҳиш додани монеаҳо барои ворид шудан ба бозорҳои нав бо шарофати муттаҳидсозии инфрасохтори бозорӣ ва эҷоди қоидаҳои умумии бозӣ барои ҳама, ин маънои онро дорад, ки рақобат дар сатҳи бозори истеъмолӣ шиддат мегирад ва аз ин рӯ ба коҳиши ғоида барои ҳамаи субъектҳои он оварда мерасонад. Аз сабаби мавҷудияти рақобати шадид дар бозори молҳои истеъмолӣ ва мавҷудияти як қатор монеаҳои бозорӣ (дастрасии нокифоя ба молия ва ғоизи баланди андоз, ноустувории танзими давлатӣ ва ғайра) шумораи соҳибкорони савдои инфиродӣ дар иқтисодиёти миллий кам шуд (соли 2024 нисбат ба соли 2015 48% коҳиш ёфт).

Муаллиф таъкид менамояд, ки дар шароити имрӯзаи рақобат ба ҷанбаҳои сифатии рақобат на танҳо сифати баланди мол ва сатҳи техникаи коркарди он, балки амали моҳиронаи ширкатҳо дар фазои рақобат, инчунин ба назар гирифтани талаботи бозор ва гурӯҳҳои мушаххаси истеъмолкунандагон дохил мешаванд. Ба инобат гирифтани ҷанбаҳои сифатӣ бартарият дошта, бартарияти ҷанбаҳои сифатӣ дар

такмили хусусиятҳои сифатии мол раванди бемаҳдуд буда, имконияти истифодаи стратегияи дифференсиатсияи (тафовути) маҳсулотро фароҳам меоварад. Дар шароити рақобати бозорӣ тафовути маҳсулот чун унсури муҳимми татбиқи стратегияи дифференсиатсия баромад намуда, ба бозингарон дар бозор имконият медиҳад, ки тавассути фарқкунии хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот ҷолибияти он дар назди истеъмолкунанда афзоиш ёфта, беназирии он дар шароити рақобати бозорӣ таъмин гардад. Аз нигоҳи муаллифи диссертатсия, дар бозори молҳои истеъмолии ватанӣ имконияти васеъ барои истифодаи дифференсиатсияи маҳсулот мавҷуд буда, он барои дар назари истеъмолкунанда ҷолибтар гардидан, таъмини беназирии маҳсулот, муайян кардани талаботи қонеънашудаи истеъмолкунандагон ва тарафҳои заифи рақибон мусоидат мекунад.

Дар боби сеюми диссертатсия - «Самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии бозори молҳои истеъмолий» - стратегияи рақобат чун модели умумии фаъолият дар муҳити тағйирёбандаи бозор ва самтҳои афзалиятноки баланд бардоштани рақобатпазирии бозори соҳавӣ баррасӣ ва таҳия гардидааст.

Дар диссертатсия муайян карда шудааст, ки татбиқи стратегияи рақобат дар бозор вобаста аз тағйирёбии ҳолати он тавассути параметрҳои афзоиш ва устувории (ё коҳиши) нишондиҳандаҳои асосӣ, аз қабيلي ҳиссаи бозор, даромадноки, мавҷудияти муштариён, пардохтпазирӣ ва самаранокӣ амалӣ мешавад. Стратегияи рақобат дар амал татбиқ шуда, аксар вақт ба бозори рақобат таъсир расонида наметавонад, зеро дар бисёр ҳолат стратегия бидуни назардошти унсурҳои муҳимми зерин сохта мешаванд, аз ҷумла: ҳамбастагии муҳити бозор, иқтисодии кадрӣ, захираҳои молиявӣ ва дигар унсурҳои сохтори иқтисодӣ.

Дар қор таъкид мешавад, ки сатҳи рақобатро дар бозори молҳои истеъмолии ҷумҳурӣ арзёбӣ карда метавон гуфт, ки он хусусияти заифӣ дорад ва дар баъзе ҷойҳо набудани рақобат эҳсос мегардад. Ҳолати мавҷудаи бозори молҳои истеъмолий ташаккули модели стратегияи рақобатро пешбинӣ мекунад, ки ба рафъи сатҳи пасти рақобат мусоидат менамояд. Бинобар ин барои истодагарӣ карда тавоништан дар бозори рақобат, махсусан дар бозори соҳавии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф ду варианти модели стратегияи рақобатӣ тавсия карда шуд, ки ба фатҳи бозори молҳои истеъмолий имконият медиҳанд. Дар асоси варианти аввал қоркард ва татбиқи стратегияи

«харочоти оптималӣ» ва дар варианти дуюм бошад, стратегияи рақобатии тафриқабандии васеъ ва стратегияи рақобатии «уқёнуси кабуд» пешниҳод карда шудааст, ки бояд рақобатпазирии маҳсулоти истехсоли миллиро аз рӯйи нарх ва сифат таъмин намояд. Мутобиқан бо таҳқиқи гузаронидашуда, муаллиф тарҳи модели стратегияи рақобатро таҳия мекунад.

Муаллифи диссертатсия қайд менамояд, ки дар шароити ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ ва болоравии рақобати глобалӣ, рушди муҳити солими рақобат яке аз омилҳои калидии таъмини рушди иқтисодӣ, инноватсионӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯй, муаллиф нуктаи назари як қатор муҳаққиқонро ҷонибдорӣ намуда, самтҳои баланд бардоштани рақобатпазирии субъектони бозори молҳои истеъмолиро пешниҳод менамояд, ки чунинанд: тақмили сиёсати давлатӣ дар муносибат ба баланд бардоштани сатҳи рақобатнокӣ дар бозори молҳои истеъмолӣ; рушди муҳити рақобат; баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва хизмат дар бозори молҳои истеъмолӣ.

Дар қисмати хулоса ва пешниҳодҳо натиҷаҳои асосии таҳқиқот ҷамъбаस्त шуда, тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо дар самти тақмили механизми таъмини рақобат дар бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидаанд.

6. Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии диссертатсия. Аҳамияти назариявии илмии диссертатсия дар он ифода меёбад, ки муқаррароти асосии концептуалии назариявии он, ки дар намуди муқаррароти илмӣ оид ба ташаккули танзими асосҳои рақобатии бозори молҳои истеъмолӣ дар соҳаи савдо ироа гардидаанд, метавонанд ба инкишофи назарияи бозорҳои соҳавӣ, назарияи рақобат саҳм гузоранд. Муқаррароти назариявӣ ва пойгоҳи методии дар раванди таҳқиқи диссертатсионӣ коркард гардида, хулосаҳо ва тақлифҳои амалӣ барои танзими бозори молҳои истеъмолӣ метавонанд аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти давлатии ҳокимияти иҷроияи минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳангоми коркарди барномаҳои минтақавӣ рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гиранд.

Натиҷаҳои муҳимми таҳқиқот аз тарафи Раёсати рушди иқтисод, савдо ва мониторинг дар вилояти Суғд истифода гардидааст (асос: маълумотномаи №20/1-7 аз 23.02.2024).

Коркардҳои назариявӣю амалии таҳқиқот дар ҷараёни таълими фанҳои «Назарияи иқтисод», «Микроиқтисод», «Иқтисодиёти савдо ва хӯроки омма», «Менеҷменти стратегӣ», «Идоракунии рақобатпазирӣи корхонаҳо» низ ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Муқаррароти алоҳидаи диссертатсия дар ҷараёни таълим дар Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар амал татбиқ гардидааст (асос: маълумотномаи № 893 аз 31.12.2022).

7. Нашри натиҷаҳои таҳқиқ аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррарот ва натиҷаҳои асосии маводи диссертатсия дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп гардидааст. Ҳаҷми умумии интишороти илмӣ оид ба мавзӯи диссертатсия 3,27 ҷузъи ҷопиро ташкил медиҳад. Хамаи мақолаҳои илмӣ нашр кардаи муаллиф мазмун ва мундариҷаи диссертатсияи пешниҳодгардидаро инъикос менамоянд, яъне пурра мутобиқат доранд.

Натиҷаҳои асосӣ ва муҳимми диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣю ҷумҳуриявӣ, мизҳои мудаввар ва семинарҳои илмӣ-методӣ, ки дар Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон ва берун аз он гузаронида шудааст, аз ҷониби унвонҷӯй ироа гардидааст. Аксарияти мақолаҳои муаллифи диссертатсия дар солҳои 2012-2024 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон рӯйи ҷоп омадаанд.

8. Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи тақризшаванда мутобиқ ба муқаррароти бандҳои дахлдори «Низомномаи шурои диссертатсионӣ» ва «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267) омода гардида, муқаддима ва бахшҳои он - мубрамии мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи таҳқиқоти мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ, мақсад, вазифаҳо, объект ва предмет, фарзия, асосҳои назариявӣю методологӣ, сарчашмаи таҳқиқот ва пойгоҳи таҳқиқот, навгониҳои илмӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои он, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот,

тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба таври мукамал моҳияти диссертатсияро дар бар гирифтаанд ва асосҳои илмию амалии онро дар сатҳи зарурӣ инъикос менамоянд. Ғайр аз ин, меъёрҳои дигари диссертатсия нисбат ба ҳаҷм, истифодаи ҷадвал ва расмҳо, тартиби нигориши феҳристи адабиёт низ ҳангоми навиштаи диссертатсия риоя гардидаанд.

Автореферат, ки аз диссертатсия бармеояд, ба талаботи тартиб додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯй мебошад.

9. Эродҳо доир ба диссертатсия.

Бо вучуди баҳои мусбате, ки дар тақриз баён гардид, дар диссертатсияи мазкур баъзе камбудихо ва ҳолатҳои баҳсталаб ҷой доранд, ки дар байни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон ҷудо намуд:

1. Ҳангоми таҳқиқоти қори диссертатсионӣ ақидаҳои олимони ватанӣ нокифоя истифода шудаанд.

2. Дар таҳқиқоти қори диссертатсионӣ муаллиф фарқияти мафҳумҳои рақобат ва рақобатпазирро дар бозори молҳои истеъмоли равшан нишон намодааст.

3. Дар қор асосноккунии илмӣ баҳои таъсири омилҳо ба ташаккули рақобат дар бозори молҳои истеъмоли нокифоя қушода шудаанд.

4. Дар диссертатсия баҳои муқоисавӣ рақобат дар бозори молҳои истеъмоли ва баландбардории рақобатпазирӣ молҳои истеъмоли дар бозор нокифоя дода шудааст.

5. Баъзе ифодаҳое дар диссертатсия омадаанд, ки онҳо дар ҳолати ҷой доштани рақобат дар бозори молҳои истеъмоли вобаста ба талаботҳои иқтисодиёти индустриалии инноватсионӣ муосир саҳеҳиятро талаб мекунанд.

Вале ин камбудихоӣ зикршуда аҳамияти илмию амалии диссертатсияи мазкурро паст намекунанд ва ба мазмуни қор таъсири манфӣ намерасонанд.

10. Хулосаи умумӣ ба диссертатсия.

Дар маҷмӯъ, қори диссертатсионии Ҷамолиддинов Суҳроб Рустамҷонович дар мавзуи «Асосҳои рақобат дар бозори соҳавӣ иқтисодиёти миллӣ (дар мисоли бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон)» барои дарёфти дарҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 5.2.1 – Назарияи иқтисодӣ натиҷаи қори таҳқиқоти илмӣ мустақилона ба анҷом расонидаи муаллиф мебошад. Қори диссертатсионӣ дар сатҳи баланди илмӣ ба анҷом расида, ба талаботи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба диссертатсияи номзадӣ, аз ҷумла ба бандҳои 31, 33, 34 ва 35 - и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯӣ буда, муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 5.2.1 – Назарияи иқтисодӣ сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи маркетинги соҳавӣ ва
байналмилалӣ Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон

Абдуғаффор Рауфӣ

Суроға: 734058, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, гузаргоҳи 1-ми
Ҳисор, б. 1, х. 32. Тел.: 918701218, E-mail: eco_institute@mail.ru

«21» 08 2026 с.

Имзои А. Рауфӣ-ро тасдиқ мекунам:
Сардори Раёсати кадрҳо, коргузорӣ
ва назорати Донишгоҳи технологии
Тоҷикистон

Абдуназаров А.Ч.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев,
63/3. Тел: 2340907

«27» 08 2026 с.